INSTYTUCJA ZASTĘPCY SENATORA W LATACH 1935–1939

THE INSTITUTION OF DEPUTY SENATOR IN THE YEARS 1935–1939

The election of Deputy Senators in the years 1935–1939 was carried out by the provincial electoral college on the same day and according to the same principles that applied to the choice of Senators. The Deputies took the Senator's seat when it became vacant during the term of the Senate. The institution of the Deputy Senator was a very interesting solution allowing to avoid the need to organise supplementary elections to the Senate. Between 1935 and 1939, 125 persons exercised the function of Deputy Senator, including such well-known figures of public life as Wanda Norwid-Neugebauerowa and General Stanisław Taczak.

Słowa kluczowe: zastępcy senatora, Senat II Rzeczypospolitej, konstytucja kwietniowa

Key words: Deputy Senators, Senate of the Second Republic of Poland, April Constitution

* **Dr Karol Siemaszko**, Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkoposkim, Zakład Administracji, karolsiemaszko@wp.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9241-7094>

I. WPROWADZENIE

Konstytucja kwietniowa była w okresie ostatniego trzydziestolecia przedmiotem szerokich badań. Analizie poddawano zarówno jej obowiązywanie i stosowanie w latach 1935–1939, jak również w czasie II wojny światowej¹. Podobnie zagadnienia związane z izbami ustawodawczymi, ich rolą oraz praktyką ustrojową w okresie międzywojennym, skład osobowy Senatu II RP, w tym losy senatorów były już przedmiotem badań historycznych, historycznoprawnych i posiadają obszerną literaturę². Dotychczas w szerszym zakresie nie poruszano zagadnienia związanego z instytucją zastępcy senatora. Nie podejmowano badań dotyczących funkcjonowania tej instytucji w praktyce ustrojowej, nie prowadzono również badań biograficznych poświęconych tej grupie funkcjonariuszy publicznych II RP. Biografie wybranych

¹ Confer W. Rostocki, *Pięćdziesiąt pięć lat mocy obowiązującej konstytucji kwietniowej. Ustrój władzy państwowej w ustawie zasadniczej i w praktyce*, Lublin 2002; D. Górecki, *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Łódź 1995.

² Confer m.in. P. Tusiński, *Postępowanie ustawodawcze w Sejmie i Senacie II Rzeczypospolitej 1919–1939: prawo, zwyczaj, praktyka parlamentarna*, Radom 2008; J. Czajowski, *Senat Rzeczypospolitej Polskiej pierwszej kadencji 1922–1927. Pozycja prawnokonstytucyjna i praktyka ustrojowa*, Warszawa 1999; idem, *Senat w Konstytucji z 23 kwietnia 1935 r.*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2, s. 65–77; W. Kowalski, *Koncepcje ustrojowe izby wyższej parlamentu w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2014. Kwestie ordynacji wyborczej do senatu po 1935 r. porusza m.in. M. Woźnicki, *Wybory do Sejmu i Senatu w świetle ordynacji wyborczych z 1935 roku*, „Studia Iuridica Lubliniensia” 2014, nr 22, s. 393–409. Dość dobrze we współczesnej literaturze zbadane zostały biografie poszczególnych senatorów okresu międzywojennego: D. Mycielska, J. Zawadzki, *Senatorowie zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*, Warszawa 2009; J. Zawadzki, *Senatorowie. Losy wojenne i powojenne*, Warszawa 2012; P. Hapanowicz, *Senatorowie województwa krakowskiego w II Rzeczypospolitej (1922–1939)*, Kraków 2007.

zastępców senatora są znane jedynie z uwagi na pełnienie przez te osoby innych funkcji w okresie międzywojennym³. Celem niniejszego artykułu jest przede wszystkim analiza przepisów prawnych dotyczących instytucji zastępcy senatora, ale również zwrócenie uwagi na potrzebę prowadzenia badań biograficznych osób pełniących tę funkcję.

II. ORDYNACJA WYBORCZA DO SENATU Z 8 LIPCA 1935 R.

Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r.⁴ nie określała ani liczby senatorów (poprzestając na stwierdzeniu, że Senat składa się w 2/3 z senatorów wyłonionych w drodze wyborów oraz w 1/3 mianowanych przez prezydenta), ani sposobu ich wyboru⁵. Kwestie liczebności senatu oraz sposobu powoływania senatorów i dokonywania ich wyborów przez określone kategorie osób miały zostać dookreślone w przepisach ordynacji wyborczej. Przepisy konstytucji kwietniowej nie odnosiły się też w żadnym zakresie do instytucji zastępcy senatora. Instytucję zastępcy senatora przewidywała natomiast ustawa z dnia 8 lipca 1935 r. — Ordynacja wyborcza do Senatu⁶. W ordynacji określono także liczbę senatorów — 96 osób. Z wyborów miało pochodzić 64 senatorów, natomiast 32 z powołania. W literaturze zaznacza się, że powoływanie części senatorów przez prezydenta mogło być szansą na uzyskanie mandatu dla osób, które nie były powszechnie znane, lecz których obecność w senacie byłaby pożyteczna z uwagi na ich osiągnięcia życiowe⁷. Dzięki tej kompetencji prezydent zyskiwał realny wpływ na skład izby wyższej i poprzez swoje nominacje mógł korygować polityczne oblicze senatu⁸.

Mandaty senatorskie pochodzące z wyborów zostały podzielone między poszczególne województwa w sposób proporcjonalny, odpowiadający liczbie mieszkańców danego województwa⁹. Zgodnie z tymi wytycznymi najwięcej mandatów senatorskich (aż sześć) przypadło na Warszawę, województwo kieleckie i łwowskie, a najmniej (po dwa mandaty) na województwa nowogródzkie, poleskie, stanisławowskie i pomorskie. Obok senatorów pochodzących z wyboru w każdym województwie wybierano również zastępców senatorów w liczbie odpowiadającej mandatom senatorskim, a zatem wybierano 64 senatorów i 64 zastępców¹⁰, choć w wyborach z 15 września 1935 r. wybrano jedynie 58 zastępców.

³ Np. biografia prof. Witolda Krzyżanowskiego, zastępcy senatora 1935–1938 była przedmiotem badań z uwagi na sprawowanie przezeń funkcji dziekana Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; B. Kucia-Guściora, *Witold Krzyżanowski*, [w:] *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008, s. 111–116.

⁴ Dz.U. RP z 1935 r. nr 30, poz. 227.

⁵ Taką praktykę legislacyjną już na etapie prac nad konstytucją kwietniową krytykował W. Komarnicki; *confer* W. Komarnicki, *Uwagi prawnicze o projekcie nowej konstytucji polskiej*, Wilno 1935, s. 26–27.

⁶ Dz.U. RP z 1935 r. nr 47, poz. 320.

⁷ D. Górecki, *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej...*, s. 81; I. Posseltówna, *Konstytucja Polska z dnia 23 kwietnia 1935 roku wraz z ustawą wyborczą do Sejmu, Senatu oraz ustawą o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej*, Warszawa–Łwów 1935, s. 56.

⁸ I. Posseltówna, *Konstytucja Polska z dnia 23 kwietnia 1935 roku wraz z ustawą wyborczą...*, s. 81.

⁹ Spr. sten. z 80. posiedzenia Senatu III kadencji, 4 lipca 1935 r., s. 74.

¹⁰ *Ibidem*, s. 74.

Na etapie prac nad ordynacją wyborczą najwięcej kontrowersji budziły zasady wyboru senatorów i ich zastępców, gdyż tych ostatnich wybierano w sposób analogiczny do senatorów. Ordynacja znacząco ograniczała grupę osób, której przysługiwało czynne prawo wyborcze do senatu. Zgodnie z formułowaną przede wszystkim przez Walerego Sławka koncepcją senatu jako reprezentacji osób szczególnie zasłużonych¹¹ czynne prawo wyborcze przyznano osobom, które ukończyły 30. rok życia, z tytułu zasługi osobistej obywatelom odznaczonym orderem Orła Białego, orderem *Virtuti Militari*, Krzyżem lub Medalem Niepodległości, Krzyżem Walecznych, orderem Odrodzenia Polski lub Krzyżem Zasługi, z tytułu wykształcenia obywatelom, którzy ukończyli szkołę wyższą lub zawodową stopnia licealnego, liceum pedagogiczne albo szkołę podchorążych, a także obywatelom, którzy ukończyli szkołę równorzędną z wyżej wymienionymi lub posiadają stopień oficerski.

Czynne prawo wyborcze do senatu mieli również obywatele z tytułu zaufania, czyli piastujący stanowiska z wyboru w samorządzie terytorialnym, gospodarczym, w zarządach organizacji gospodarczych i zawodowych, przewodniczący zarządów kół miejscowych stowarzyszeń wyższej użyteczności, a także członkowie zarządów wyższych szczebli tych zrzeszeń. Wśród tych organizacji wskazywano m.in. przewodniczących zarządów kółek rolniczych i innych organizacji zawodowych, a także przewodniczących oddziałów Ligi Obrony Powietrznej Państwa, Ligi Morskiej i Kolonialnej, Straży Pożarnej, Towarzystwa Popierania Budowy Szkół Powszechnych, Towarzystwa Przyjaciół Młodzieży Akademickiej oraz Polskiego Czerwonego Krzyża¹². Stanisław Car podkreślał, że nowa ordynacja wyborcza do senatu „oparta została na idei równania ku górze, na idei wartościowania wysiłku jednostki ludzkiej, dokonanego w imię dobra powszechnego”¹³. Bohdan Podoski, drugi ze współautorów nowej konstytucji, wskazywał, że ograniczenie czynnego prawa wyborczego do senatu ma prowadzić do podniesienia jego autorytetu moralnego¹⁴.

Tak znaczne ograniczenie liczby obywateli mających czynne prawo wyborcze do senatu spotkało się z krytyką przedstawicieli ówczesnej doktryny, ale również partii opozycyjnych. Wacław Komarnicki stwierdził, że ordynacja wyborcza do Senatu z 8 lipca 1935 r. jest konstrukcją złożoną i sztuczną, przez co niezrozumiałą dla ogółu społeczeństwa i budzącą niezadowolenie¹⁵. Jednocześnie dostrzegał pozytywne aspekty wyborów pośrednich do senatu, choć postulował zmianę składu wojewódzkich kolegów wyborczych poprzez wprowadzenie do nich przedstawicieli samorządu terytorialnego i gospodarczego¹⁶. Jan Woźnicki, senator z ramienia Stronnictwa Ludowego, w czasie senackiej debaty nad projektem ordynacji wyborczej podkreślał,

¹¹ W. Kulesza, *Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2, s. 22.

¹² S. Car, B. Podoski, *Ordynacje wyborcze do sejmiku i senatu*, Warszawa 1935, s. 110–111.

¹³ *Ibidem*, s. 14.

¹⁴ S. Car, B. Podoski, *Główne wytyczne nowej konstytucji*, Warszawa 1935, s. 46.

¹⁵ W. Komarnicki, *O ustroju państwa i konstytucji*, Warszawa 2000, s. 229.

¹⁶ W. Komarnicki, *Opinia dotycząca ankiety na temat reformy ordynacji wyborczej do sejmiku i senatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1939, t. 19, z. 1, s. 15–16.

że „[...] według mego zdania różnica będzie polegała na tem, że jak dotychczas partie wysyłały [do senatu — uwaga K.S.] na emeryturę swoich zasłużonych mężów, tak w przyszłości jedna partia będzie wysyłać swoich zasłużonych mężów na emeryturę¹⁷”. Zastrzeżenia do nowej ordynacji zgłaszali również przedstawiciele mniejszości narodowych. Julian Pawłykowski senator Klubu Ukraińskiego podnosił, że tak skonstruowana ordynacja wyborcza w zasadzie wyklucza możliwość dokonywania wyboru przez członków mniejszości ukraińskiej własnych przedstawicieli w senacie¹⁸. Krytyczny stosunek do nowej ordynacji wyborczej wyrażała również pewna część środowisk piłsudczykowskich¹⁹.

Regulacje dotyczące czynnego prawa wyborczego odnosiły się również do udziału w wyborze zastępców senatorów, bowiem ordynacja nie zawierała żadnych przepisów, które wskazywałyby na różnice w tym zakresie. Również art. 4 ordynacji wskazujący, że bierne prawo wyborcze do Senatu przysługuje każdemu obywatelowi, który przed dniem zarządzenia wyborów do Izb Ustawodawczych ukończył 40 lat, odnosił się także do wyborów zastępców senatorów. Zatem zastępcą senatora mógł zostać każdy obywatel, który ukończył 40. rok życia przed dniem wyborów i miał czynne prawo wyborcze do Sejmu.

III. WYBORY SENATORÓW I ZASTĘPCÓW SENATORÓW

Bezpośredniego wyboru senatorów i ich zastępców miały dokonywać, zgodnie z przepisami ordynacji wyborczej z 1935 r., wojewódzkie kolegia wyborcze wyłonione przez obywateli mających czynne prawo wyborcze do senatu w czasie zebrania obwodowego²⁰. Zgodnie z art. 8 ordynacji każdy powiat podzielono na obwody wyborcze liczące od 90 do 120 wyborców mających czynne prawo wyborcze do senatu. Z każdego obwodu wybierano jednego delegata do wojewódzkiego kolegium wyborczego, np. w 1935 r. w Poznaniu łączna liczba osób mających czynne prawo wyborcze wynosiła 4742 osoby, w związku z tym utworzono 49 obwodów wyborczych, w których wybrano 49 delegatów do wojewódzkiego kolegium wyborczego²¹. W 1938 r. liczba uprawnionych do głosowania w wyborach do senatu wzrosła do 7799, w związku z tym miasto zostało podzielone na 58 obwodów wyborczych, w których wybrano 58 delegatów²². W 1935 r. w całym kraju utworzono 2573 obwody wyborcze do senatu²³. Zatem bezpośredniego wyboru senatorów w 1935 r. dokonywało 2573 delegatów zasiadających w wojewódzkich kolegiach wyborczych.

¹⁷ Spr. sten. z 80. posiedzenia Senatu..., s. 76.

¹⁸ *Ibidem*, s. 84.

¹⁹ W. Rostocki, *Pięćdziesiąt pięć lat...*, s. 82.

²⁰ Pośredni charakter wyborów budził wątpliwości co do konstytucyjności przepisów ordynacji wyborczej w tym zakresie; *confer* L. Ehrlich, *Opinia dotycząca ankiety na temat reformy ordynacji wyborczej do sejmu i senatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1939, z. 1, s. 15–16.

²¹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, sygn. akt 53/474/0/1.47/1457, k. 326

²² *Ibidem*, sygn. akt 53/474/0/1.47/1462, k. 124.

²³ Wybory delegatów do wojewódzkich kolegiów wyborczych, „Gazeta Lwowska” z 1935 r., nr 194, s. 2.

Zebrania wojewódzkich kolegiów wyborczych zgodnie z przepisami ordynacji odbywały się tego samego dnia na terenie całego kraju. Art. 23 ust. 2 ordynacji nie przewidywał wymogu kworum dla ważności uchwał kolegium, przepis ten wprost wskazywał, że uchwały te są ważne niezależnie od liczby zebranych delegatów. Bez wątpienia była to reakcja ustawodawcy na zapowiedź bojkotu wyborów przez partie opozycyjne²⁴. Po otwarciu zebrania wojewódzkiego kolegium wyborczego następował wybór komisji głównej, która układała listę kandydatów na senatorów, a następnie po dokonaniu wyboru senatorów przez wojewódzkie kolegium wyborcze, układała listę kandydatów na zastępców senatorów. O wyborze danej osoby na kandydata na senatora oraz zastępcę senatora decydowało głosowanie członków komisji głównej. Uchwały komisji zapadały zwykłą większością głosów, a liczba oddanych głosów decydowała o miejscu na liście kandydatów na senatorów lub na liście kandydatów na zastępców senatorów. W wypadku gdy dwie lub więcej osób uzyskiwały taką samą liczbę głosów, o miejscu na liście wyborczej rozstrzygało losowanie dokonane przez przewodniczącego komisji głównej.

Wybór senatorów i ich zastępców odbywał się osobno, choć w ten sam sposób. Należy zauważyć, że sporządzana przez komisję główną lista kandydatów nie była ostateczna, gdyż zgodnie z art. 27 ordynacji po jej ogłoszeniu grupa co najmniej 20 członków kolegium wojewódzkiego mogła zgłosić pisemne żądanie o dopisanie do listy kandydatów osoby przez nich wskazanej²⁵. Każdy ze zgłoszonych kandydatów na senatora oraz jego zastępcę musiał wyrazić zgodę na kandydowanie jeszcze przed wpisaniem na listę wyborczą, przy czym w ordynacji nie wskazano szczególnej formy zgody, mogła być ona wyrażona nawet w formie telegraficznej (art. 26 ust. 2 ordynacji).

Jak się wydaje, kandydatów na senatorów i zastępców senatora wyłaniano przede wszystkim spośród członków wojewódzkiego kolegium wyborczego. W 1935 r. w wojewódzkim kolegium wyborczym w Poznaniu wybrano zastępcami senatora m.in. gen. Stanisława Taczaka i dra Romana Konkiewicza²⁶, delegatów do wojewódzkiego kolegium wyborczego z miasta Poznania²⁷. W 1938 r. zastępcą senatora został Władysław Zakrzewski, uprzednio wybrany na delegata do wojewódzkiego kolegium wyborczego z obwodu nr 16 w Poznaniu²⁸. Głosowania w wojewódzkim kolegium wyborczym nie przeprowadzano, gdy liczba zgłoszonych kandydatów na senatorów bądź ich zastępców nie przekraczała liczby mandatów przypadających na dane województwo.

²⁴ Spr. sten. z 80. posiedzenia Senatu..., s. 77.

²⁵ S. Car, B. Podoski, *Ordynacje wyborcze...*, s. 123.

²⁶ R. Konkiewicz (1887–1939) lekarz, działacz społeczny i polityczny, uczestnik powstania wielkopolskiego, uczestnik powstań śląskich, od 1922 r., członek Rady Wojewódzkiej BBWR, członek Wydziału Lekarskiego Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, członek zarządu głównego Związku Obrony Kresów Zachodnich, w 1939 r. więziony w Forcie VII w Poznaniu, rozstrzelany w masowej egzekucji 27 października 1939 r.; *vide* W. Witeczak, *Roman Konkiewicz (1887–1939), doktor medycyny, działacz niepodległościowy i społeczny*, „Acta Medicorum Polonorum” 2011, nr 1, s. 27–38.

²⁷ *Confere Sejm i Senat 1935–1940. IV Kadencja*, [oprac.] Scriptor, Warszawa 1936, s. 462–467 oraz Archiwum miasta Poznania, Akta miasta Poznania, zestawienie delegatów do wojewódzkiego kolegium wyborczego, sygn. akt 53/474/0/1.47/1459, k. 124.

²⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, zestawienie delegatów do wojewódzkiego kolegium wyborczego, sygn. akt 53/474/0/1.47/1462, k.b.p.a.

Wybór senatora oraz zastępcy senatora odbywał się bezwzględną większością głosów kolegium wojewódzkiego. Jeżeli żaden z kandydatów takiej większości nie uzyskał bądź tylko część kandydatów ją uzyskało, przeprowadzano kolejne głosowanie, w którym do dokonania wyboru wystarczała zwykła większość głosów. Wyniki wyborów ogłaszał w rządowym periodyku Generalny Komisarz Wyborczy²⁹. Ordynacja przyznawała prawo do wniesienia protestów wyborczych delegatom do wojewódzkich kolegiów wyborczych w ciągu siedmiu dni od ogłoszenia wyników wyborów przez Generalnego Komisarza Wyborczego.

W wypadku unieważnienia wyborów do Senatu przez Sąd Najwyższy minister spraw wewnętrznych był zobowiązany do zarządzenia ponownych wyborów w terminie 30 dni od dnia wydania wyroku. W art. 39 ust. 2 ordynacji wskazano, że w takiej sytuacji ponownego wyboru senatorów oraz ich zastępców dokona wojewódzkie kolegium wyborcze w tym samym składzie delegatów. Z przywołanych wcześniej przepisów ordynacji wynikało, że unieważnienie przez Sąd Najwyższy wyborów senatorów było równoznaczne z unieważnieniem wyboru ich zastępców.

IV. OBJĘCIE MANDATU PRZEZ ZASTĘPCĘ SENATORA

Zastępca senatora uzyskiwał mandat senatorski w wypadku wygaśnięcia bądź utraty mandatu przez senatora wybranego w danym kolegium wojewódzkim. Zgodnie z art. 45 ust. 1 ordynacji wygaśnięcie mandatu następowało wskutek śmierci senatora, natomiast jego utrata w myśl art. 45 ust. 2 ordynacji była wówczas, gdy senator kandydował w więcej niż jednym wojewódzkim kolegium wyborczym, nie uczestniczył w 15 kolejnych posiedzeniach Senatu bez usprawiedliwienia, odmówił złożenia ślubowania lub złożył je z zastrzeżeniem, przyjął mandat poselski, objął płatne stanowisko służby państwowej z wyjątkiem stanowiska ministra, podsekretarza stanu, przedstawiciela dyplomatycznego lub profesora akademickiego, objęcia przez senatora stanowiska funkcjonariusza publicznego, jeżeli powołanie na to stanowisko nastąpiło nie na podstawie wyboru albo wniosku organów samorządu terytorialnego lub gospodarczego, utraty czynnego prawa wyborczego do Sejmu. W literaturze zauważano, że pojęcie funkcjonariusza publicznego należy interpretować zbieżnie z pojęciem urzędnika³⁰. Wskazywano, że funkcję urzędnika pełni m.in. dyrektor i pracownicy Państwowego Banku Rolnego czy kontraktowy urzędnik agencji pocztowej³¹.

Generalny Komisarz Wyborczy przyznawał wakujący mandat senatorski temu z zastępców, który uzyskał największą liczbę głosów w wojewódzkim kolegium wyborczym, jeżeli dwóch lub więcej zastępców uzyskało równą liczbę głosów, wówczas przeprowadzano losowanie. Natomiast jeżeli w danym kolegium nie było już zastępców senatorów z powodu przyznania im już wcześniej mandatów senatorskich, wakujący mandat senatorski pozostawał nieobsadzony do końca kadencji. W ordynacji zatem nie przewidziano instytucji wyborów uzupełniających nawet w wypadku wyczerpania listy zastępców

²⁹ Wyniki wyborów w 1935 r. ogłoszono w „Monitorze Polskim” z 1935 r. nr 216.

³⁰ J. Makarewicz, *Kodeks karny. Komentarz*, Lwów 1938, s. 288.

³¹ *Ibidem*, s. 289.

senatorów w danym kolegium. Generalny Komisarz Wyborczy ogłaszał przyznanie wakującego mandatu senatorskiego zastępcy senatora na łamach rządowego periodyku. W ogłoszeniu podawano podstawę prawną, najczęściej był to art. 34 ordynacji (przepis odnoszący się do ogłoszenia wyników wyborów), choć nie zawierało ono wszystkich danych, które zgodnie z art. 34 ust. 2 ordynacji powinno zawierać ogłoszenie o wyborze senatora³². W ogłoszeniu o przekazaniu mandatu zastępcy podawano tylko imię i nazwisko oraz dotychczasowe stanowisko zajmowane przez nowego senatora, pomijano natomiast inne dane wskazane w art. 34 ust. 2 ordynacji takie jak wiek i miejsce zamieszkania.

V. ZASTĘPCY SENATORA W LATACH 1935–1939

W literaturze znane są również nazwiska zastępców senatorów wybranych w wyborach w 1935 r. oraz 1938 r. W wyborach z 15 września 1935 r. wybrano 58 zastępców senatorów, w tym trzy kobiety: Hannę Pohoską, docenta Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie³³, Wandę Norwid-Neugebauerową oraz Teresę Zanową, ziemiankę z powiatu święciańskiego na wileńszczyźnie³⁴. Wśród zastępców senatorów wybranych w 1935 r. było m.in. sześć osób wykonujących zawody sędziego, notariusza, adwokata, sześciu ziemian, sześciu lekarzy i jeden właściciel apteki, dziewięciu rolników, trzech nauczycieli akademickich oraz dwóch generałów (S. Taczak wybrany przez wojewódzkie kolegium wyborcze w Poznaniu oraz Mikołaj Osikowski wybrany w województwie wileńskim)³⁵. Zastępcą senatora wybrano także Stanisława Wasiaka, prezydenta Płocka i Aleksandra Wernika, wiceprezydenta tego miasta. Wśród zastępców senatora wybranych w 1935 r., wykonujących zawody prawnicze należy wymienić m.in. Tadeusza Żenczykowskiego³⁶, późniejszego posła na Sejm, żołnierza Armii Krajowej i uczestnika powstania warszawskiego, a także sędziego Sądu Apelacyjnego w Lublinie, Stefana Lelka³⁷.

³² *Confer* ogłoszenie Generalnego Komisarza Wyborczego z 15 listopada 1935 r. o przekazaniu mandatu senatorskiego po senatorze A. Maruszewskim ks. Walentemu Puchale, burmistrzowi miasta Trembowli, M.P. z 1935 r. nr 265, poz. 329; ogłoszenie Generalnego Komisarza Wyborczego z 18 listopada 1935 r. o przekazaniu mandatu senatorskiego po senatorze S. Torze Tadeuszowi Sejbowi, Inspektorowi Szkolnemu w Toruniu, M.P. z 1935 r. nr 267, poz. 335.

³³ H. Pohoska (1895–1953), docent Uniwersytetu Warszawskiego, historyk; H. Winnicka, *Pohoska Hanna*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 414.

³⁴ *Sejm i Senat 1935–1940. IV Kadencja*, [oprac.] Scriptor, Warszawa 1936, s. 462–467.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ T. Żenczykowski (1907–1997), kawaler Orderu Orła Białego, prawnik, notariusz, poseł na Sejm V kadencji, żołnierz Armii Krajowej, szef Wydziału Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej, publicysta emigracyjny i wicedyrektor Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Na emigracji zamieszany w tzw. sprawę Bergu, w związku z czym rząd RP na emigracji zamierzał pociągnąć go do odpowiedzialności przed *quasi*-państwowym polskim Sądem Obywatelskim w Londynie, jednak wobec braku zgody obwinionych do rozprawy przed tym sądem ostatecznie nie doszło, *confer* K. Siemaszko, *Sąd Obywatelski w Londynie. Organizacja i orzecznictwo*, Poznań 2013, s. 90.

³⁷ S. Lelek (1885–1940), prawnik, absolwent Uniwersytetu w Valparaiso w USA, w 1908 r. brał udział w buncie marynarzy we Władywostoku. W czasie I wojny światowej żołnierz Legionów Polskich, członek POW, w latach 1929–1939 sędzia Sądu Apelacyjnego w Lublinie, senator V kadencji w latach 1938–1939, po 1 września 1939 r. uczestnik konspiracji niepodległościowej, więzień lubelskiego Zamku, rozstrzelany wraz z córką 29 czerwca 1940 r.; *vide* D. Mycielska, J. Zawadzki, *Senatorowie zamordowani...* s. 83.

W trakcie IV kadencji mandaty senatorskie objęli ks. Walenty Puchała, burmistrz Trembowli, na miejsce senatora Artura Maruszewskiego³⁸, Tadeusz Sejb na miejsce senatora Stanisława Tora³⁹, Zdzisław Wierzbicki⁴⁰ na miejsce senatora Czesława Michałowskiego, Wanda Norwid-Neugenbauerowa na miejsce senatora Stanisława Mańkowskiego⁴¹, Konstanty Dzieduszycki w miejsce senatora Bolesława Popowicza⁴². W 1938 r. mandat senatorski objął Ludwik Sikibiński na miejsce senatora Józefa Taubego⁴³. W. Puchała i T. Sejb złożyli ślubowanie na czwartym posiedzeniu Senatu IV kadencji, 12 grudnia 1935 r.⁴⁴ Natomiast Z. Wierzbicki złożył ślubowanie na 16. posiedzeniu Senatu 24 czerwca 1936 r.⁴⁵ Pozostali zastępcy senatorów obejmujący mandat w trakcie kadencji Senatu składali ślubowanie na najbliższym możliwym posiedzeniu izby.

W wyborach z 13 listopada 1938 r. wybrano 64 zastępców senatorów, w tym cztery kobiety: Matyldę Chorzelską, docenta Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie⁴⁶, Wandę Norwid-Neugebauerową⁴⁷, Bolesławę Choińską⁴⁸, Honoratę Śladki-Rojanową⁴⁹.

³⁸ M.P. z 1935 r. nr 265, poz. 329.

³⁹ M.P. z 1935 r. nr 267, poz. 335.

⁴⁰ Ogłoszenie Generalnego Komisarza Wyborczego z 16 czerwca 1936 r. o przekazaniu mandatu senatorskiego po senatorze Czesławie Michałowskim Zdzisławowi Wierzbickiemu, M.P. z 1936 r. nr 138, poz. 249.

⁴¹ Ogłoszenie Generalnego Komisarza Wyborczego z 18 maja 1937 r. o przekazaniu mandatu senatorskiego po senatorze Stanisławie Mańkowskim Wandzie Norwid-Negenbauerowej, M.P. z 1937 r. nr 111, poz. 167.

⁴² Ogłoszenie Generalnego Komisarza Wyborczego z 23.01.1937 roku o przekazaniu mandatu senatorskiego po senatorze Bolesławie Popowiczu Kazimierzowi Dzieduszyckiemu, M.P. z 1937 r. nr 22, poz. 34.

⁴³ J. Zawadzki, *Senatorowie losy...*, s. 430.

⁴⁴ Spr. sten. z 4. posiedzenia Senatu IV kadencji, 12 grudnia 1935 r., t. 4.

⁴⁵ Spr. sten. z 4. posiedzenia Senatu IV kadencji, 24 czerwca 1936 r., t. 5.

⁴⁶ M. Chorzelska (1893–1943), docent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, w 1923 r. uzyskała jako jedna z pierwszych dyplom magistra farmacji na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, następnie uzyskała stopień doktora farmacji na Uniwersytecie w Nancy, gdzie pracowała pod kierunkiem prof. Favrela i w Zakładzie Chemii Farmaceutycznej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie; była autorką podręcznika *Analiza i preparatyka farmaceutyczna: podręcznik przeznaczony do użytku studentów farmacji, medycyny, aptekarzy i lekarzy*, Warszawa 1934. W 1939 r. odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi. *Vide* S. Trzebiński, *Wydział Lekarski Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919–1929*, Wilno 1931, s. 30 i 89; W. Sukienicki, *Spółeczność Akademicka Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie*, Londyn 1950, s. 119.

⁴⁷ W. Norwid-Neugebauerowa (1879–1957), żona gen. M. Norwid-Negenbauera, senator w latach 1935–1937; *vide* J. Zawadzki, *Senatorowie. Losy wojenne...*, s. 256–257.

⁴⁸ B. Choińska (1897–1983), nauczycielka, odznaczona Krzyżem Niepodległości, w czasie I wojny światowej w Pomocniczej Służbie Kobiet przy Pierwszej Brygadzie Legionów Polskich, działaczka społeczna, prezes oddziału kaliskiego Przysposobienia Wojskowego Kobiet; *vide* K. Bedyński, *Żony naczelników*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 3, s. 36.

⁴⁹ H. Śladki-Rojanowa (zm. 1957), kurierka Pierwszej Brygady Legionów, dyrektor szkoły zawodowej dla dziewcząt w Równem, w 1938 r. odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi; w 1940 r. deportowana do ZSRR, później znalazła się w szeregach Armii Polskiej na wschodzie, służyła w Pomocniczej Służbie Kobiet w 2. Szpitalu Wojennym, a od 1943 r. w Kompanii Marszowej jako komendantka plutonu; *vide* *Rozkazy dzienne dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie. Rozkaz nr 46 z 13 grudnia 1943 roku*, Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, sygn. akt R. 10 (5); J. Stobniak-Smogorzewska, *Włodzimierz Mędrzecki, Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*, Warszawa 2005.

Ponadto wśród zastępców senatorów wybranych w listopadzie 1938 r. znalazło się trzech adwokatów, pięciu lekarzy, trzech rolników oraz trzech profesorów: Adam Fischer⁵⁰ (Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie), Witold Krzyżanowski⁵¹ (Uniwersytet Lubelski) i Kazimierz Górski⁵² (Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie). W wyborach tych do pełnienia funkcji zastępcy senatora powołano również kilku burmistrzów i prezydentów miast: Stanisława Wasiaka, prezydenta Płocka, Tadeusza Szaniawskiego, burmistrza Zduńskiej Woli, Gustawa Krotke-Kochanowskiego⁵³, burmistrza Brodów, Jana Dąbrowskiego, burmistrza miasta Gliniany w powiecie przemysłańskim, Rudolfa Halfara⁵⁴, burmistrza Cieszyna oraz Władysława Marca, burmistrza Szczekocin w powiecie włoszczowskim. W trakcie trwającej niespełna rok V kadencji senatu żaden z zastępców senatora nie objął mandatu senatorskiego.

VI. PODSUMOWANIE

Analizując pochodzenie społeczne zastępców senatora wybieranych w latach 1935–1938, należy zauważyć, że obok przedstawicieli miejskiej inteligencji, jak profesorowie uniwersyteccy, adwokaci czy sędziowie, na to stanowisko wybierani byli również rolnicy, ziemianie czy działacze społeczni. Jednak z uwagi na daleko idące ograniczenie czynnego prawa wyborczego do Senatu w ordynacji z 1935 r. oraz fakt, że kandydaci na zastępcę senatora najczęściej byli wybierani spośród członków wojewódzkiego kolegium wyborczego, nie można stwierdzić, że skład społeczny zastępców senatora odzwierciedlał strukturę społeczną ówczesnej Polski czy też stanowił obiektywną reprezentację społeczeństwa. Przede wszystkim niewielu było wśród zastępców senatorów reprezentantów mniejszości narodowych, które stanowiły w tym okresie około 31% ludności państwa⁵⁵. Jako jedyne go reprezentanta mniejszości ukraińskiej można wskazać Mykołę Masłowa⁵⁶,

⁵⁰ A. Fisher (1889–1943), etnograf, prof. Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w 1937 r. członek zarządu Obozu Zjednoczenia Narodowego we Lwowie (vide „Gazeta Lwowska” z 1937 r., nr 80), w 1938 r. odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski, autor m.in. monografii poświęconej Rusinom.

⁵¹ W. Krzyżanowski (1897–1972), prawnik, prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, w latach 1935–1936 dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych; vide B. Kucia-Guściora: *Witold Krzyżanowski*, [w:] *Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2008, s. 111–116.

⁵² Jak się wydaje, chodzi o prof. K. Górskiego, literaturoznawcę, kierownika oddziału literatury starszej w Seminarium Literatury Polskiej; confer *Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1935/1936*, Wilno 1935.

⁵³ G. Krotke-Kochanowski (1887–1940?), oficer legionów w okresie I wojny światowej, inżynier leśnik, ofiara zbrodni katyńskiej, spoczywa na Polskim Cmentarzu Wojennym w Kijowie-Bykowni; vide W. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich*, t. II, Warszawa 2006, s. 302; *Leśnicy i Drzewiarze z Pomorza i Kujaw. Ofiary Zbrodni Katyńskiej*, Toruń 2013, s. 55.

⁵⁴ R. Halfar (1884–1967), polski działacz narodowy na Zaolziu, poseł III kadencji, zastępca senatora od 1935 r.; vide *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. II, red. A.K. Kunert, Warszawa 2000, s. 189–190.

⁵⁵ C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, Kraków 2001, s. 52–53.

⁵⁶ M. (Mikołaj) Masłow, (1880–1940), adwokat, dyrektor departamentu w rządzie S. Petlury, senator RP w latach 1930–1938, w 1939 r. aresztowany przez NKWD, więziony w Łucku, w kwietniu 1940 r. został rozstrzelany; vide D. Mycielska, J. Zawadzki, *Senatorowie zamordowani...*, s. 72.

który sprawował mandat senatorski w latach 1930–1938, natomiast w wyborach z 13 listopada 1938 r. został wybrany zastępcą senatora z województwa wołyńskiego. Na uwagę zasługuje również fakt, że zarówno w 1935, jak i w 1938 r. zastępcami senatorów z województwa poleskiego byli wybierani Polacy pracujący tam jako urzędnicy, nauczyciele lub wojskowi (w województwie tym odsetek Polaków wynosił jedynie 14,5%)⁵⁷.

Przyjęte w ordynacji wyborczej rozwiązania prowadziły bowiem do pewnej nadreprezentacji wśród zastępców senatorów przedstawicieli polskiej inteligencji i urzędników. Skład osobowy Senatu pod rządami konstytucji kwietniowej jak również skład kolegium zastępców senatorów odzwierciedlał bliskie pilsudczykom tendencje elitarystyczne w konstrukcji izby wyższej parlamentu. Na uwagę zasługuje również fakt, że wśród zastępców senatorów było niewiele kobiet. W 1935 r. mandaty senatorskie objęło pięć kobiet⁵⁸, natomiast zastępcami senatora zostały jedynie trzy.

Instytucja zastępcy senatora stanowiła interesujące rozwiązanie ustrojowe, pozwalające uniknąć organizowania wyborów uzupełniających do senatu w przypadku pojawienia się wakatów w izbie lub wygaśnięcia bądź utraty mandatu przez dotychczasowego senatora. Było to zatem rozwiązanie zupełnie odmienne od przyjmowanego współcześnie⁵⁹. Należy zauważyć, że rozwiązanie to jest warte rozważenia i recepcji z dostosowaniem do warunków demokratycznego państwa prawnego, choć wymagałoby to daleko idących zmian legislacyjnych. Pozwoliłoby to na stworzenie nowego mechanizmu obsadzania wakujących mandatów senatorskich. Wyborcy w wyborach do senatu mogliby głosować nie na pojedynczych kandydatów, lecz na pary kandydatów na senatora i na zastępcę senatora. Rozwiązanie takie prowadziłoby do oszczędności środków publicznych, a jednocześnie zapewniało stosunkowo szybką procedurę uzupełnienia składu izby wyższej. Należy zauważyć, że wybory uzupełniające do senatu charakteryzują się nierzadko niewielkim zainteresowaniem obywateli, zwykle frekwencja nie przekracza w nich kilkunastu procent, np. w wyborach uzupełniających do Senatu IX kadencji przeprowadzonych 6 marca 2016 r. frekwencja wyniosła 17,11%⁶⁰.

Nie budzi wątpliwości, że interesujące mogą być również badania biograficzne poświęcone osobom pełniącym funkcję zastępcy senatora, tym bardziej że wśród nich, jak już wspomniano, znajdowały się nie tylko przedstawiciele inteligencji czy osoby pełniące funkcje publiczne jak urzędnicy, wojskowi, ale także działacze społeczni.

⁵⁷ C. Brzoza, *Polska w czasach...*, s. 52.

⁵⁸ *Confer* spr. sten. z pierwszego posiedzenia senatu IV kadencji, 4 i 5 października 1935 r., s. 4–10.

⁵⁹ *Confer* art. 283 kodeksu wyborczego, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 754.

⁶⁰ *Confer* obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z 7 marca 2016 r. o wynikach wyborów uzupełniających do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 6 marca 2016 r., Dz.U. z 2016 r. poz. 294. W wyborach uzupełniających do Senatu przeprowadzonych 7 września 2014 r. w okręgu nr 47 odnotowano jeszcze niższą frekwencję, wyniosła ona jedynie 6,62%; *confer* Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z 8 września 2014 r. o wynikach wyborów uzupełniających do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 7 września 2014 r., Dz.U. z 2014 r. poz. 1208.

Tabela 1. Zestawienie osób sprawujących funkcję zastępcy senatora w latach 1935–1939

LL.P.	Imię i nazwisko	Zawód	Województwo
Zastępcy senatorów wybrani 15 września 1935 r.			
1.	Jan Karyory	wiceprezes Sądu Okręgowego w Warszawie	Warszawa
2.	Hanna Pohoska	docent Uniwersytetu im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie	Warszawa
3.	Józef Wasserberger	adwokat	Warszawa
4.	Stefan Brun	inżynier	Warszawa
5.	Marian Górski	profesor gimnazjalny	Warszawa
6.	Wiktor Gosiewicz	lekarz	kieleckie
7.	Albin Lachowski	rolnik	kieleckie
8.	Bohdan Gliński	lekarz	kieleckie
9.	Jan Figiel	inspektor szkolny	kieleckie
10.	Zygmunt Klonowski	inżynier chemik	kieleckie
11.	Adolf Steinhagen	rolnik	kieleckie
12.	Konstanty Dzieduszycki	ziemianin	lwowskie
13.	Stanisław Zakrzewski	profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie	lwowskie
14.	Lesław Węgrzynowski	lekarz	lwowskie
15.	Tadeusz Potworowski	ziemianin	lwowskie
16.	Józef Oktawiec	emerytowany kierownik kopalni	lwowskie
17.	Jan Poratynski	właściciel apteki	lwowskie
18.	Tadeusz Żenczykowski	notariusz	warszawskie
19.	Stanisław Wasiak	prezydent Płocka	warszawskie
20.	Zdzisław Wierzbicki	rolnik	warszawskie
21.	Antonii Wawrzyniecki	adwokat	warszawskie
22.	Aleksander Wernik	wiceprezydent Płocka	warszawskie
23.	Ks. Józef Pruchnicki	proboszcz	łódzkie
24.	Wanda Norwid-Neugebauerowa	brak danych	łódzkie
25.	Jan Piotrowski	rolnik	łódzkie
26.	Ignacy Nowakowski	dyrektor przemysłowo-handlowy	łódzkie
27.	Stefan Lelek	sędzia Sądu Apelacyjnego	lubelskie
28.	Jan Czerwiński	inżynier	lubelskie

LL.P.	Imię i nazwisko	Zawód	Województwo
29.	Bolesław Liszkowski	wiceprezydent Lublina	lubelskie
30.	Józef Kobiałko	urzędnik	lubelskie
31.	Józef Śleszyński	wicewojewoda	wołyńskie
32.	Jakub Byczkowski	nauczyciel	wołyńskie
33.	Stanisław Starczewski	rolnik	wołyńskie
34.	Władysław Stryjeński	lekarz	krakowskie
35.	Ludwik Strojek	urzędnik, dyrektor Archiwum Akt Dawnych Miasta Krakowa	krakowskie
36.	Zdzisław Karol Krudzielski	dyrektor cementowni	krakowskie
37.	Franciszek Górkiewicz	rolnik	krakowskie
38.	Juliusz Trzcński	ziemianin	poznańskie
39.	Stanisław Taczak	generał	poznańskie
40.	Roman Konkiewicz	lekarz	poznańskie
41.	Karol Skrzetuski	nauczyciel	poznańskie
42.	Eugeniusz Dobaczewski	lekarz, podpułkownik	wileńskie
43.	Mikołaj Osikowski	generał	wileńskie
44.	Teresa Zanowa	ziemianka	wileńskie
45.	Włodzimierz Bzowski	rolnik	białostockie
46.	Jan Lachowicz	adwokat	białostockie
47.	Leon Gutowski	urzędnik	białostockie
48.	Stanisław Kozłowski	ziemianin	tarnopolskie
49.	Mikołaj Malicki	ziemianin	tarnopolskie
50.	Maksymilian Wilmowski	lekarz	śląskie
51.	Rudolf Halfar	dyrektor szkoły	śląskie
52.	Jan Kowalczyk	urzędnik	śląskie
53.	Józef Gebhard Dąbrowski	brak danych	nowogródzkie
54.	Stanisław Tomaszewski	brak danych	nowogródzkie
55.	Ludwik Skibiński	oficer	poleskie
56.	Stanisław Wańkowicz	rolnik (ziemianin)	poleskie
57.	Andrzej Jakubowicz	rolnik	stanisławowskie
58.	Mikołaj Liczkowski	rolnik, wójt gminy Jabłonica	stanisławowskie
Zastępcy senatorów wybrani 13 listopada 1938 r.			
1.	Stanisław Lipczyński	starszy cechu jubilerów	Warszawa
2.	Adam Pietrasiewicz	lekarz	Warszawa

LL.P.	Imię i nazwisko	Zawód	Województwo
3.	Władysław Giżycki	działacz społeczny, dyrektor gimnazjum	Warszawa
4.	Władysław Ciepliński	robotnik, działacz społeczny	Warszawa
5.	Wacław Albrycht	wicedyrektor PZU	Warszawa
6.	Mieczysław Schulz	profesor Miejskiej Szkoły Zdobniczej	Warszawa
7.	Roman Cichowski	adwokat	kieleckie
8.	Jan Figiel	obwodowy inspektor szkolny	kieleckie
9.	Lucjan Włoczkowski	dyrektor Związku Przemysłowców	kieleckie
10.	Jan Adamczyk	rolnik	kieleckie
11.	Władysław Marzec	burmistrz Szczekocin	kieleckie
12.	Ignacy Ziętek	rolnik	kieleckie
13.	Tadeusz Rakowski	ziemianin	lwowskie
14.	Adam Fischer	profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie	lwowskie
15.	Jan Witek	nauczyciel	lwowskie
16.	Wit Sulimirski	przemysłowiec naftowy	lwowskie
17.	Marian Boj	przemysłowiec	lwowskie
18.	Kazimierz Mazurkiewicz	emerytowany dyrektor seminarium nauczycielskiego	lwowskie
19.	Ignacy Radlicki	adwokat	warszawskie
20.	Władysław Miedzianowski	adwokat	warszawskie
21.	Zdzisław Szymański	urzędnik	warszawskie
22.	Stanisław Wasiak	prezydent Płocka	warszawskie
23.	Ludwik Skoroszewski	rolnik	warszawskie
24.	Wanda Norwid-Neugebauerowa	była senatorka	łódzkie
25.	Tadeusz Szaniawski	burmistrz Zduńskiej Woli	łódzkie
26.	Józef Socha	robotnik	łódzkie
27.	Józef Piotrowski	rolnik	łódzkie
28.	Leonard Rojewski	sekretarz gminy Skotniki	łódzkie
29.	Witold Krzyżanowski	profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego	lubelskie
30.	Wacław Drożdż	lekarz	lubelskie
31.	Bolesława Choińska	nauczycielka	lubelskie
32.	Ignacy Wojewódzki	nauczyciel	lubelskie

LL.P.	Imię i nazwisko	Zawód	Województwo
33.	Honorata Śladki-Rojanowa	nauczycielka	wołyńskie
34.	Stanisław Starczewski	ziemianin	wołyńskie
35.	Konstanty Reus	prezes Izby Rzemieślniczej	wołyńskie
36.	Mikołaj Masłow	prawnik	wołyńskie
37.	Bolesław Pochmarski	profesor gimnazjalny	krakowskie
38.	Karol Groblewski	ziemianin	krakowskie
39.	Witold Rutkowski	prezes PZZ	krakowskie
40.	Wincenty Bogdanowski	przemysłowiec	krakowskie
41.	Władysław Zakrzewski	przemysłowiec, prezes Izby Rzemieślniczej	poznańskie
42.	Teodor Kozubski	rolnik	poznańskie
43.	Stanisław Szulc	kupiec	poznańskie
44.	Bronisław Bagiński	notariusz	poznańskie
45.	Antoni Minkiewicz	nauczyciel	wileńskie
46.	Matylda Chorzelska	docent Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	wileńskie
47.	Konrad Górski	profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie	wileńskie
48.	Edward Perkowicz	kierownik Okręgowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego w Grodnie	białostockie
49.	Witold Grzybowski	inżynier	białostockie
50.	Wiktor Martynowski	rolnik	białostockie
51.	Gustaw Krotke-Kochanowski	burmistrz Brodów	tarnopolskie
52.	Jan Dąbrowski	burmistrz Glinian	tarnopolskie
53.	Paweł Diakiw	emerytowany profesor gimnazjalny	tarnopolskie
54.	Rudolf Halfar	burmistrz Cieszyna	śląskie
55.	Maksymilian Wilmowski	lekarz	śląskie
56.	Jan Gondzik	lekarz-dentysta	śląskie
57.	Stanisław Łukaszewicz	nauczyciel	nowogródzkie
58.	Władysław Szymański	inspektor szkolny	nowogródzkie
59.	Feliks Jędrzejak	kapitan Wojska Polskiego w stanie spoczynku	poleskie
60.	Eugeniusz Sadowski	nauczyciel	poleskie

LL.P.	Imię i nazwisko	Zawód	Województwo
61.	Stanisław Kotłowski	lekarz	stanisławowskie
62.	Mikołaj Liczkowski	rolnik	stanisławowskie
63.	Tadeusz Marchlewski	wicedyrektor Izby Przemysłowo- -Handlowej w Gdyni	pomorskie
64.	Bogusław Dobrzycki	emerytowany dyrektor Okręgowej Dyrekcji Kolei Państwowych w Toruniu	pomorskie

Źródło: Lista została sporządzona na podstawie: *Sejm i Senat IV kadencji 1935–1940*, oprac. Scriptor, Warszawa 1936 oraz *Sejm i Senat 1938–1943 V kadencja*, oprac. Scriptor, Warszawa 1939.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, sygn. akt 53/474/0/1.47/1457, 53/474/0/1.47/1462, 53/474/0/1.47/1459, 53/474/0/1.47/1462.
- Rozkazy dzienne dowództwa Armii Polskiej na Wschodzie Rozkaz nr 46 z 13 grudnia 1943 roku*, Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie, sygn. akt R. 10 (5).
- Sprawozdanie stenograficzne z 80. posiedzenia Senatu III kadencji, 4 lipca 1935 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 1. posiedzenia Senatu (IV kadencji), 4 i 5 października 1935 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 4. posiedzenia Senatu IV kadencji, 12 grudnia 1935 r.
- Sprawozdanie stenograficzne z 4 posiedzenia Senatu IV kadencji, 24 czerwca 1936 r.
- Ustawa konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r., Dz.U. RP z 1935 r. nr 30, poz. 227.
- Ustawa z dnia 8 lipca 1935 r. — Ordynacja wyborcza do Senatu, Dz.U. RP z 1935 r. nr 47, poz. 320.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. — Kodeks wyborczy, tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 754.
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 8 września 2014 r. o wynikach wyborów uzupełniających do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 7 września 2014 r., Dz.U. z 2014 r. poz. 1208.
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 7 marca 2016 r. o wynikach wyborów uzupełniających do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 6 marca 2016 r., Dz.U. z 2016 r. poz. 294.

PIŚMIENICTWO

- Bedyński K., *Żony naczelników*, „Forum Penitencjarne” 2014, nr 3.
- Brzoza C., *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków 2001.
- Car S., Podoski B., *Główne wytyczne nowej konstytucji*, Księgarnia Powszechna, Warszawa 1935.
- Car S., Podoski B., *Ordynacje wyborcze do sejmu i senatu*, Księgarnia Powszechna, Warszawa 1935.
- Czajowski J., *Senat Rzeczypospolitej Polskiej pierwszej kadencji 1922–1927. Pozycja prawno-konstytucyjna i praktyka ustrojowa*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999.
- Czajowski J., *Senat w Konstytucji z 23 kwietnia 1935 r.*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2.
- Cygan W., *Oficerowie Legionów Polskich*, t. II, Barwa i Broń, Warszawa 2006.

- Dziekani Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, red. A. Dębiński, W.S. Staszewski, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008.
- Ehrlich L., *Opinia dotycząca ankiety na temat reformy ordynacji wyborczej do sejmiku i senatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1939, z. 1.
- Górecki D., *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Hapanowicz P., *Senatorowie województwa krakowskiego w II Rzeczypospolitej (1922–1939)*, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2007.
- Komarnicki W., *Uwagi prawnicze o projekcie nowej konstytucji polskiej*, Księgarnia Józefa Zawadzkiego w Wilnie, Wilno 1935.
- Komarnicki W., *O ustroju państwa i konstytucji* (reprint), Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, s. 229.
- Komarnicki W., *Opinia dotycząca ankiety na temat reformy ordynacji wyborczej do sejmiku i senatu*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1939, z. 1.
- Konstytucja Polska z dnia 23 kwietnia 1935 roku wraz z ustawą wyborczą do Sejmu, Senatu oraz ustawą o wyborze Prezydenta Rzeczypospolitej*, komentarz opracowała I. Posseltówna, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, Warszawa–Łwów 1935.
- Kowalski W., *Koncepcje ustrojowe izby wyższej parlamentu w II Rzeczypospolitej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2014.
- Kulesza W.T., *Ustawa konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 roku*, „Przegląd Sejmowy” 2005, nr 2.
- Leśnicy i Drzewiarze z Pomorza i Kujaw. Ofiary Zbrodni Katyńskiej*, red. T. Chrzanowski, T. Skowronek, P. Szubarczyk, Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Toruniu, Toruń 2013.
- Mycielska D., Zawadzki J., *Senatorowie zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2009.
- Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej 1919–1939. Słownik biograficzny*, t. II, red. A.K. Kunert, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
- Rostocki W., *Pięćdziesiąt pięć lat mocy obowiązującej konstytucji kwietniowej. Ustrój władzy państwowej w ustawie zasadniczej i w praktyce*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Lublin 2002.
- Sejm i Senat 1935–1940. IV Kadencja*, oprac. Scriptor, Warszawa 1936.
- Skład Uniwersytetu w roku akademickim 1935/1936*, Druk Józefa Zawadzkiego w Wilnie, Wilno 1935.
- Siemaszko K., *Sąd Obywatelski w Londynie. Organizacja i orzecznictwo*, Wydawnictwo Rys, Poznań 2013.
- Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jacki, Wiedza Powszechna, Warszawa 1994.
- Sukiennicki W., *Spółeczność Akademicka Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie*, Spółeczność Akademicka USB, Londyn 1950.
- Trzebiński S., *Wydział Lekarski Uniwersytetu Stefana Batorego w latach 1919–1929*, Druk Józefa Zawadzkiego, Wilno 1931.
- Tusiński P., *Postępowanie ustawodawcze w Sejmie i Senacie II Rzeczypospolitej 1919–1939: prawo, zwyczaje, praktyka parlamentarna*, Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, Radom 2008.
- Witczak W., *Roman Konkiewicz (1887–1939), doktor medycyny, działacz niepodległościowy i społeczny*, „Acta Medicorum Polonorum” 2011, nr 1.
- Woźnicki M., *Wybory do Sejmu i Senatu w świetle ordynacji wyborczych z 1935 roku*, „Studia Iuridica Lubliniensia” 2014, nr 22.
- Wybory delegatów do wojewódzkich kolegiów wyborczych*, „Gazeta Lwowska” z 1935 r., nr 194.
- Zawadzki J., *Senatorowie. Losy wojenne i powojenne*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2012.